

SVENSK EXEGETISK ÅRSBOK
86

På uppdrag av Svenska Exegetiska Sällskapet
utgiven av Blaženka Scheuer

Lund 2021

Redaktionskommitté:

Utgivare och redaktör: Blaženka Scheuer (blazenka.scheuer@ctr.lu.se)

Redaktionssekreterare: David Davage (david.davage@altutbildning.se)

Recensionsansvarig: Gunnar Samuelsson (gunnar.samuelsson@lir.gu.se)

Tobias Hägerland (tobias.hagerland@lir.gu.se)

Mikael Larsson (mikael.larsson@teol.uu.se)

Rikard Roitto (rikard.roitto@ehs.se)

Miriam Sellén (miriam.sellen@teol.uu.se)

Lena-Sofia Tiemeyer (l.s.tiemeyer@abdn.ac.uk)

Prenumerationspriser:

Sverige: SEK 200 (studenter SEK 100)

Övriga världen: SEK 300

Frakt tillkommer med SEK 100. För medlemmar i SES är frakten kostnadsfri.

SEÅ beställs hos Svenska Exegetiska Sällskapet via hemsidan, eller hos Bokrondellen (www.bokrondellen.se). Anvisningar för medverkande återfinns på hemsidan eller erhålls från redaktionssekreteraren (david.davage@altutbildning.se). Manusstopp är 1 mars.

Tidskriften är indexerad i Libris databas (www.kb.se/libris/), samt ATLA Religion Database®, publicerad av the American Theological Library Association, 300 S. Wacker Dr., Suite 2100, Chicago, IL 60606, e-mail: atla@atla.com, webb: www.atla.com och Religious and Theological Abstracts.

Omslagsbild: Adobe Stock 279358022, standardlicens

Design: David Davage

Tryckt med bidrag från Samfundet Pro Fide et Christianismo
(kyrkoherde Nils Henrikssons stiftelse)

Svenska Exegetiska Sällskapet
c/o CTR Lux Lunds Universitet
Box 192 Att: Blaženka Scheuer
22100 Lund

www.exegetiskasallskapet.se

ISSN 1100-2298

Lund 2021

Tryck: Bulls Graphics, Halmstad

Innehåll

EXEGETISKA DAGAR 2020

Exegetiska föredrag

<i>Nässelqvist, Dan</i> , Aural Clues as Guides to the Interpretation of New Testament Texts	1
<i>Vayntrub, Jacqueline</i> , Hearing the Voice of Biblical Poetry	20
<i>Wikander, Ola</i> , L's and S's in the Land of Israel: 'Ereš Yiśrā'el, Jeremiah 10:11, Isaiah 1:5, and Lateral and Breathy Snake Killing	39

Pedagogiska föredrag

<i>Davage, David, Tobias Hägerland, Blaženka Scheuer och Åke Viberg</i> Att undervisa i exegetik under pandemin: några praktiska reflektioner	73
--	----

ARTIKLAR

<i>Cook, John Granger</i> , Paul, σκύβαλα, and the Boscoreale Cups	83
<i>Eidevall, Göran</i> , Bertil Albrektson in memoriam (1929-2021)	109
<i>Landgren, Martin</i> , Vad spelar det för roll att Paulus är förundrad? Galaterbrevet 1:6 i ett klassiskt epistolärt perspektiv	113
<i>Sanfridson, Martin</i> , Are Circumcision and Foreskin Really Nothing? Re-Reading 1 Corinthians 7:19 and Galatians 5:6; 6:15	130
<i>Wasserman, Tommy</i> , A New Leaf of Constantine Theologites the Reader's Lectionary in Uppsala University Library (Fragm. ms. graec. 1 = Greg.-Aland L1663)	148

RECENSIONER

<i>Bautch, Richard J., Joachim Eck och Burkard M. Zapff. Isaiah and the Twelve: Parallels, Similarities, and Differences</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)	167
--	-----

Bezzel, Hannes, <i>Saul: Israels König in Tradition, Redaktion und früherer Rezeption</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)	170
Bezzel, Hannes och Reinhard G. Kratz. <i>David in the Desert: Tradition and Redaction in the "History of David's Rise"</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)	174
Brosius, Maria, <i>A History of Ancient Persia: The Archaemenid Empire</i> (Dag Oredsson)	178
Charlesworth, James H. (red.), <i>The Unperceived Continuity of Isaiah</i> (Stefan Green)	180
Frevel, Christian, <i>Medien im antiken Palästina</i> (Stig Norin)	184
Koenig, Sara M., <i>Bathseba Survives</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)	189
McKnight, Scot och B. J. Oropeza (red.), <i>Perspectives on Paul: Five Views</i> (Mikael Tellbe)	192
Moore, Stephen, <i>Gospel Jesuses and Other Nonhumans: Biblical Criticism Post-Poststructuralism</i> (Joel Kuhlin)	196
Sander, Paul J. <i>Alternate Delimitations in the Hebrew and Greek Psalters: A Theological Analysis</i> (David Davage)	200
Satran, David, <i>In the Image of Origen: Eros, Virtue, and Constraint in the Early Christian Academy</i> (Carl Johan Berglund)	204
Thiede, Barbara, <i>Male Friendship, Homosociality, and Women in the Hebrew Bible: Malignant Fraternities</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)	208
Weber, Beat, <i>Werkbuch Psalmen. I: Die Psalmen 1 bis 72; II: Die Psalmen 73 bis 150; III: Theologie und Spiritualität des Psalters und seiner Psalmen</i> (David Davage)	212

Vad spelar det för roll att Paulus är förundrad? Galaterbrevet 1:6 i ett klassiskt epistolärt perspektiv

MARTIN LANDGREN
Enskilda Högskolan Stockholm
martin.landgren@ehs.se

INLEDNING

Den relativt nyligen promoverade hedersdoktorn vid Lunds universitet,¹ Mark D. Nanos, skriver i sin bok från 2002, *The Irony of Galatians: Paul's Letter in First-Century Context*, att förekomsten av verbet $\theta\alpha\upsilon\mu\acute{\alpha}\zeta\omega$ i Galaterbrevets första kapitel gör att brevets fortsättning borde läsas ironiskt.² Man har i tidigare läsningar av Galaterbrevet inte tagit vara på implikationerna av brevets ironiska inledning i tillräckligt hög grad, menar Nanos. I samtida brevlitteratur fungerade det grekiska verbet $\theta\alpha\upsilon\mu\acute{\alpha}\zeta\omega$ ("jag förundras storligen," "jag är väldigt förundrad") som en genremarkör som indikerade att mottagaren kunde förvänta sig en (ironisk) tillrättavisning,³ vilket innebär att fortsättningen av Galaterbrevet, enligt Nanos, därmed bör läsas som en tillrättavisning likt den en tonåring kan få av sina föräldrar om tonåringen följt sina kamraters (tvivelaktiga) exempel och hamnat i tråkigheter. "Utskällningen" innehåll ska därmed inte heller ses som en korrekt beskrivning av det

---

¹ <https://www.ctr.lu.se/forskning/hedersdoktorer/2019-corinna-korting-mark-nanos>.

² Mark D. Nanos, *The Irony of Galatians: Paul's Letter in First-Century Context* (Minneapolis: Fortress Press, 2002).

³ Nanos, *Irony*, 10, 32–33.

Nanos kallar ”influenterna” och deras teologiska perspektiv,⁴ lika lite som en förälders utskällning gör kamraternas perspektiv rättvisa.⁵ Med andra ord är Paulus förundran avgörande för hur man skall förstå Galaterbrevet.

Nanos tes är intressant. Styrkan är framför allt analysen av den sociala *varken-eller-situation* som konverterter till judendomen befann sig i kring det första århundradet v.t. och hur den paulinska läran om att bli infogad i gudsfolket utan omskärelse rubbade en ömtålig balans. Dessa perspektiv kommer behöva fortsätta analyseras och är en del av en större rörelse inom nytestamentlig exegetik.⁶ Samtidigt finns uppenbara brister i hans användning av brevt teori.

Enligt Nanos kan Galaterbrevet klassas som ett *ironiskt tillrättvisande brev*, och han menar att forskare i för hög utsträckning ignorerat de epistolära implikationerna av detta. Men hur väl grundad är den tesen i antikens brevt teorier? Är det verkligen rimligt, ur ett epistolärt perspektiv, att ett verb i en inledning av ett brev sätter all följande text inom parentes? Martin W. Troy har till exempel påpekat att en överbetoning av ironi skulle vara kontraproduktivt för Paulus och skada hans relation till mottagarna av brevet.⁷ Troy föreslår därför istället en tolkning där *θαυμάζω*, tillsammans med *εἰ μὴ* (Gal 1:7) skulle kunna förstås som att Paulus säger att ”om det inte finns någon som stör er,

---

⁴ De inom synagogan som inte trodde att det fanns en väg in i löftet till Abraham utan omskärelse (för män) och som ville guida mottagarna av brevet tillbaka till säker grund. Jfr Nanos, *Irony*, 196–197.

⁵ Jfr Nanos, *Irony*, 60.

⁶ Se Mark D. Nanos, ”Introduction”, i *Paul Within Judaism: Restoring the First Century Context to the Apostle*, red. Nanos och Zetterholm (Minneapolis: Fortress Press, 2015), 1.

⁷ Troy W. Martin, ”The Syntax of Surprise, Irony, or Shifting of Blame in Gal 1:6/7”, *BR* 54 (2009), 79–98. Nanos tes har också kritiserats av Michael Bachmann, ”Nicht von außen kommende ’Gegner’, sondern galatisch-jüdische ’Beeinflusser’? Zu Mark D. Nanos’ Dissertation und Ihrer These vom synagogalen sozialen Kontext des Galaterbriefs”, *BZ* 48 (2004), 97–103 (101).

och vill ändra Kristi evangelium, är jag förundrad över att ni så snabbt övergivit ..." (egen övers.). Styrkan med Troys argumentation är att den är byggd på såväl klassiska litterära som klassiska epistolära exempel.⁸

Även om jag håller med Nanos om att Gal 1:6 utan större problem kan anses innehålla ironi, kommer jag i denna artikel visa att han gett ironin för stor betydelse. Jag kommer att argumentera för att även om Paulus är ironisk i Gal 1:6 behöver inte det påverka läsningen av hela brevet. Argumentationen bygger på observationen att det i antiken fanns en typ av brev som kallades *ironiska brev*, men att detta inte innebär att hela breven därmed skulle förstås ur ironisk synvinkel. En följd av detta blir att istället för att fastna i den ironiska inledningen kan man notera att Galaterbrevets tolkning blir klarare när man försöker förstå dess disposition ur ett *retoriskt* perspektiv, som ett deliberativt retoriskt dokument, vilket är i linje med vad flera andra forskare argumenterat.⁹ Slutsatsen som kommer att dras är alltså att Gal 1:6–11 enklast förstås som både ett *exordium* till en deliberativ text och ett *proemium* i ett tillrättavisande brev. Detta innebär samtidigt att Nanos förståelse av brevet blir mindre övertygande.

---

⁸ Martin, "Syntax", 96–97.

⁹ George A. Kennedy, *New Testament Interpretation Through Rhetorical Criticism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984); David E. Aune, *The New Testament in Its Literary Environment*, LEC 8 (Philadelphia: Westminster Press, 1987); Ben Witherington III, *Grace in Galatia: A Commentary on St Paul's Letter to the Galatians* (Guildford: T&T Clark, 1998); Richard B. Hays, "The Letter to the Galatians: Introduction, Commentary, and Reflections", i *The New Interpreter's Bible*, red. Leander E. Keck (Nashville: Abingdon Press, 2000), 11:181–348; David A. DeSilva, *The Letter to the Galatians* (Grand Rapids: Eerdmans, 2018); Craig S. Keener, *Galatians: A Commentary* (Grand Rapids: Baker Academic, 2019); jfr Nicholas T. Wright och Michael F. Bird, *The New Testament in Its World: An Introduction to the History, Literature, and Theology of the First Christians* (Grand Rapids: Zondervan Academic, 2019), 404.

NANOS TES OCH DESS FÖRUTSÄTTNINGAR

Nanos rekonstruktion av den historiska situationen i de galatiska församlingarna utgår från att det i Galaterbrevet finns olika retoriska skikt, och att dessa skikt är olika viktiga. Verbet *θαυμάζω* förstås, som nämnts ovan, som en genremarkör, och denna får särskild betydelse eftersom den återfinns i det skikt Nanos benämner som det viktigaste – den är tänkt att styra tolkningen av resten av brevet.

Mer specifikt identifierar Nanos tre retoriska skikt: en ”situationsdiskurs” (eng. ”situational discourse”, Gal 1:1–9; 3:1–5; 4:12–20; 5:2–18; 5:24–6:18), en ”övergångsdiskurs” (eng. ”transitional discourse”, Gal 1:10–12; 4:21, 31–51), samt en ”narrativ diskurs” (eng. ”narrative discourse”, Gal 1:13–2:21; 3:6–4:11; 4:22–30; 5:19–23).¹⁰ Han argumenterar för att den information som bäst beskriver såväl nödläget i de galatiska församlingarna som vilka som förorsakade det, de som försöker påverka brevets mottagare, återfinns i situationsdiskursen, medan den narrativa diskursen, där Paulus i första hand använder sig av självbiografiska, såväl som textutläggande element, i första hand är till för att understödja argumentationen i det direkta tilltalet i situationsdiskursen. De teologiska argumentationer som återfinns i den narrativa diskursen bör därför underordnas det direkta tilltalet i situationsdiskursen.¹¹ Vad gäller övergångsdiskursen utgör den sömmarna i det färdiga resultatet – det är genom dessa som Paulus växlar mellan situationsdiskurs och narrativ diskurs. Enligt Nanos har texten därmed tre nivåer, en överordnad och två på olika sätt underordnade, och i sin studie fokuserar han helt på situationsdiskursen, där han menar att brevets retoriska centrum står att finna.¹² Nanos retoriska analys syftar alltså till att försöka nå tydliga resultat i fråga om vem Paulus tilltalar och varför. Han vill med andra ord inte främst kartlägga en retorisk ar-

---

¹⁰ Nanos, *Irony*, 62, 71–72.

¹¹ Nanos, *Irony*, 63–64.

¹² Nanos, *Irony*, 64–68.

gumentation, utan klargöra den retoriska situationen och få tillgång till en historisk realitet. Analysen utgår därför inte heller från klassisk retorik, däremot rekonstrueras brevet argumentationsstruktur, och Nanos menar att om situationsdiskursen är den viktigaste delen av brevet följer det att inledningen till denna del en nyckel för att förstå diskursens funktion. Därför blir det centralt för Nanos att grekiska verbet *θαυμάζω* förekommer just här, eftersom det innebär att brevet introduceras som ironiskt och tillrättavisande, något som blir avgörande för hur fortsättningen ska förstås.

Mer specifikt argumenterar Nanos att *θαυμάζω* fungerar som en ironisk genremarkör i brevlitteratur samtida med Galaterbrevet.¹³ Mottagaren kan därmed förvänta sig att en (ironisk) tillrättavisning följer – den uttryckta förundran handlade om att man genom att få mottagaren att känna skam skulle kunna få den till önskat beteende.¹⁴ Det kunde till exempel handla om att få mottagaren att fullgöra sociala plikter genom att inte ignorera avsändaren, utan att skriva tillbaka. I Galaterbrevet handlar det dock enligt Nanos om följande: "[I]t expresses dissatisfaction and indicates that the communication has broken down."¹⁵

Enligt Nanos förklarar förekomsten av *θαυμάζω* i Gal 1:6 också varför Paulus inte uttrycker någon tacksamhet över galaterna, till skillnad från andra brev. Tacksägelsen har ersatts av *θαυμάζω*, som indikerar att tillrättavisning följer, något som alltså innebär att inledningen till Galaterbrevet, genom detta ordval, skiljer brevet från vänskapligt sinnade brev. Samtidigt konstaterar Nanos att ordval återkommer i brev skrivna inom familjer, eller mellan nära vänner, vilket alltså innebär att den ironiska inledningen vittnar om en familjär stämning mellan Paulus

---

¹³ Nanos visar att det även användes andra uttryck för förundran; jfr Malherbe, Abraham J. (red.), *Ancient Epistolary Theorists*, SBL Sources for Biblical Study 19 (Atlanta: Scholars, 1988), 7.

¹⁴ Nanos, *Irony*, 33.

¹⁵ Nanos, *Irony*, 40.

och galaterna, och denna stämning menar Nanos återkommer genom hela brevet.

Målet med retoriken är alltså att få mottagaren att foga sig till det som efterfrågas av avsändaren. I detta fall möjliggörs detta genom att Paulus mjukar upp kritiken så att den blir tillräckligt indirekt för att mottagarna ska kunna ta den till sig, något som var nödvändigt i ljuset av hur fruktansvärd skam ansågs vara Paulus samtid.¹⁶ För att Nanos tes ska fungera krävs därmed att det kan påvisas att läsarna i tillräckligt hög utsträckning förstod Paulus ironi på det sätt Nanos vill göra gällande. Mer specifikt innebär det att de måste ha förstått *θαυμάζω* som en genremarkör som tydliggjorde Paulus intentioner med brevet.

Detta sätter fingret på förhållandet mellan antik retorik och brevt teori. Vad är rimligt att anta att en mottagare av ett brev kan ha förstått? I den korta genomgången som följer kommer jag visa att det inte kan antas som självklart att *θαυμάζω* skulle uppfattas sända de signaler till läsarna som Nanos argumenterar för.¹⁷ Det är inte heller självklart att skillnaden mellan brevt teori och retorik alltid är tydlig.¹⁸ I det som följer ges därför en kort genomgång av antik brevt teori och retorik som relaterar till Galaterbrevet och Nanos tes. Något som kommer bli tydligt är bland annat att i de epistolära teorierna från den här tiden är dispositionen inte särskilt viktig. Det kommer också stå klart, dels genom dispositionens enkelhet, dels genom klarhetsidealet, att det inte finns några belägg för att olika brevgenrer skulle ha påverkat olika brevs betydelse i någon djupare bemärkelse.

---

¹⁶ Nanos, *Irony*, 39–48.

¹⁷ Se också kritiken i Martin, ”Syntax”, som bygger på Lapid och Schotts förståelse av Gal 1:16.

¹⁸ Jfr Hans-Joseph Klauck, *Ancient Letters and the New Testament: A Guide to Context and Exegesis* (Waco: Baylor University Press 2006), 207–208.

DET IRONISKA BREVET I ANTIKEN OCH DESS DISPOSITION

Det råder ingen tvekan om att det i antika brevteorier fanns en typ av brev som kallades ironiska – den är omnämnd i flera brevteoretiska utläggningar. Drygt ett par århundraden efter att Paulus skrivit Galaterbrevet definieras det ironiska brevet till exempel i en text som brukar kallas Pseudo-Libanius (*Characteres epistolici* av Pseudo-Libanius, ca 300-500 v.t.)¹⁹ som ett brev där man först låtsas prisa någon, men där det snart framgår vad man verkligen menar: ”Den ironiska typen är när vi hycklande prisar någon i början, men visar vårt verkliga mål i slutet, eftersom vi har sagt uttalandet hycklande” (εἰρωνική δι’ ἧς ἐπαινοῦμέν τινα ἐν ὑποκρίσει περὶ τὴν ἀρχήν, ἐπὶ τέλει δὲ τὸν ἑαυτῶν σκόπον ἐμφαίνομεν, ὡς τὰ ῥηθέντα καθ’ ὑπόκρισιν εἰρήκαμεν).²⁰ Ett annat exempel finns i Bolognapapyruset (300-400 v.t.), där ironin framställs som närmast en underdrift – i exemplet i texten talas det om att dödliga varelser inte har allting i sin makt.²¹ Vidare definierar Pseudo-Demetrius (200 f.v.t.-300 v.t.) ironiska brev som att man beskriver någonting tvärt emot hur det egentligen är – att till exempel kalla goda män för onda: ”Det är den ironiska typen när vi talar om ting i dess motsatser och kallar de onda för förträffliga och goda” (Εἰρωνικός δέ ἐστίν, ὅταν ἐναντίοις πράγμασι ἐναντία λέγωμεν καὶ τοὺς κακοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς λέγωμεν).²²

Samtidigt ska konstateras att även om definitioner finns är de exemplifieringar som följer inte särskilt utförliga. David deSilva skriver:

Nevertheless, the reader of these handbooks will notice at once that, in comparison with surviving treatises on rhetoric, they are extremely brief ... These handbooks provide starting points, and samples of the flavor of, each type only, but nothing more.²³

¹⁹ Malherbe, *Theorists*, 66. Se även 68 för exemplifieringar.

²⁰ Malherbe, *Theorists*, 68.

²¹ Malherbe, *Theorists*, 49.

²² Malherbe, *Theorists*, 40.

I de brevteoretiska passagerna i ovan nämnda skrifter finns till exempel inga mallar för hur brev skall skrivas. Undantaget är Pseudo-Libanius, som antyder att brev skall börja med en inledning som sammanfattas "[från] NN till NN, hälsningar",²⁴ men inget tyder på att ironiska brev skulle utgöra undantag till denna dispositionsregel. Det viktigaste tycks istället att ha varit att definiera vilken social situation brevet skrivs i, inte i något enda fall diskuteras huruvida disposition egentligen påverkar betydelsen, och Craig Keener konstaterar därför att "rhetoric affected letters' style more than structure".²⁵

Vad de antika brevteoretikerna i övrigt säger om ett brev disposition är att dispositionen är tredelad. För det första innehöll den en inledning, för det andra en huvuddel och för det tredje en avslutning.²⁶ Inledningen delades sedan vidare in i två delar, dels en tredelad inledning bestående av avsändare, adressat samt hälsning (*superscriptio*, *adscriptio* och *salutatio*), dels nämnda sammanfattning av brevets innehåll (*proemium*). Detta *proemium* fungerar som en brygga mellan inledningen och huvuddelen och kan ofta vara på gränsen till standardiserad. Följande delar finns då med: 1) bön om välbefinnande för mottagaren (oftast innehållande verbet *ὑγιαίνειν*, "att vara vid god hälsa"); 2) tacksägelse (*ἔυχαριστέω*, "jag tackar"); 3) hågkomst av någon eller något i samband med bön (*μνείαν ποιούμενος*, "åminnelse"); och sist 4) uttryck för glädje (*χαρά, ἐχάρην*, "glädje", "jag gladdes").²⁷ Det är inte orimligt att anta att det var i denna, sista del som den fortsatta förväntan sattes inför brevet. Eftersom standardtypen av brev tycks ha varit ett vänskapligt brev var ett *proemium* en naturlig och vänskaplig del av inledningen som speglade principen *philophronesis*, det vill säga den vänskapliga tonen

²³ DeSilva, *Galatians*, 74.

²⁴ Malherbe, *Theorists*, 74: "Det [brevet] ska börja så här: Från NN till NN, hälsningar" (οὕτως ἀπάρχεσθαι ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι χαρίειν).

²⁵ Keener, *Galatians*, 40.

²⁶ Klauck, *Letters*, 17–25.

²⁷ Klauck, *Letters*, 42.

som skulle genomsyra brevet.²⁸ Om ämnet då till exempel var tillrättvisning hamnade antagligen den vänliga tonen i bakgrunden. I relation till Pseudo-Libanius resonemang är det alltså i inledningen som den ironiska delen kommer, medan det verkliga ärendet med brevet visas i avslutningen. Likaledes visar de andra exemplen att det väldigt snart blir tydligt vad brevskrivaren egentligen menar, och man kan även notera hur lite som sägs om de övriga delarna. Två saker kan dock förutsättas.

För det första var de flesta brev korta, och en genomarbetad disposition av texten var därför inte alltid nödvändig. Keener konstaterar därför att Paulus brev generellt sett var mycket längre än vardagliga brev från hans samtid.²⁹

För det andra är det i ljuset av det klarhetsideal (se nedan) som tycks ha gällt hos de antika brevetteoretikerna rimligt att anta att man använde sig av de till buds stående dispositionsreglerna från retoriken i de fall där det behövdes.

KLARHETSIDEALET I DEN KLASSISKA BREVTEORIN

Klarhet är av yttersta vikt i den klassiska brevetteorin. Källorna påpekar återkommande att syftet med ett brev är att vara ett surrogat för en dialog, att vara ena "halvan" av en dialog. Att brevskrivaren inte själv är på plats för att förtydliga meningen i brevet innebär att det som sägs måste vara klart från början.³⁰ Några källor diskuterar även huruvida stilen skulle spegla det *skrivna* eller det *mundliga* mediet.³¹ Vissa klassiska teoretiker – som till exempel Demetrius, som citerar Aristoteles (Demetrius, *De Elocutione*, 233)³² – menade vidare att vissa ämnen inte

²⁸ Klauck, *Letters*, 89.

²⁹ Keener, *Galatians*, 42: Paul's letters, "apart from Philemon, also differs from ordinary letters, which averaged roughly 87 words long, whereas Paul's letters average 2495 words (with 7114 for Romans)".

³⁰ Malherbe, *Theorists*, 12.

³¹ Malherbe, *Theorists*, 19–25.

³² Malherbe, *Theorists*, 19.

lämpade sig för brev, eftersom de endast skulle bli teoretiska uppsatser och inte utgöra någon levande kommunikation. Samtidigt sågs den språkliga kommunikationen som bunden av vissa ramar, såsom en disposition, början, slut och så vidare.³³ Brevskrivarna reflekterade generellt noga över sitt ämne och hur det skulle framställas och utformas för att kommunikationen skulle bli så tydlig som möjligt. Här kunde det vara viktigt att också anpassa brevet stilmässigt till mottagarens nivå (se t.ex. Demetrius, *De Elocutione*, 234: "För det är rätt att ta hänsyn till vem man skriver", *στοχαστέον γὰρ καὶ τοῦ προσώπου ᾧ γράφεται*).³⁴ Ytterst innebar detta att brevets ämne styrde utformningen, och här kan noteras att ju svårare ämne brevet skulle behandla, desto klarare disposition krävdes.

Med detta sagt kan man återigen påminna sig om att brevetteorin från antiken är inte särskilt utförlig. Den fungerar som en slags underkategori till retoriken. Både de teoretiska ramverk och de mindre utförliga exemplifieringar av genrer som noterats ovan, är oerhört kortfattade. Framför allt finns inga tecken på att en viss genre utgår från att det som sägs i brevet inte skall tas på allvar – i stället betonas att klarhet och en tydlig kommunikation är nödvändigt.³⁵

I ljuset av detta är det värt att säga något ytterligare om Galaterbrevet som ena halvan av en dialog. Utifrån det klarhetsideal som finns inom antik brevetteori bör det noteras att Galaterbrevet, trots sin ansevärd längd, inte kan klassas som det Hans-Joseph Klauck kallar "Literary letters". Enligt Klauck var "Literary letters" brev som cirkulerade i filosofiska skolor, men som snarare än regelrätta brev var poetiska eller litterära texter, alternativt brev infogade i större verk.³⁶ I kontrast till detta tycks Galaterbrevet av allt att döma vara ett situationsbaserat brev, som skrivits i relation till en större process som pågått i de galatiska för-

³³ Jfr Klauck, *Letters*, 215–218.

³⁴ Malherbe, *Theorists*, 18, 19, jfr 234.

³⁵ Jfr Malherbe, *Theorists*, 59, 63, 73.

³⁶ Klauck, *Letters*, 69–70.

samlingarna. På denna punkt är jag helt enig med Nanos.³⁷ Situationsbestämtheten kan därmed ha viss betydelse för uttolkningen, så till vida att brevet, när det skrivs, också naturligt får en inledning, en avslutning och alla de andra drag som gör Galaterbrevet till ett brev. Med andra ord framstår de epistolära segmenten som naturligt infogade (se ovan), och inte som bildandes en yttre ram för exempelvis en traktat. Att se brevet som ena halvan av en dialog innebär alltså att epistolära verktyg är relevanta när det skall uttolkas.

I Galaterbrevet får man utan tvekan just Paulus perspektiv på händelserna i församlingen. Som Nanos många gånger riktigt påpekat är inte influenterna närvarande i texten och för sin egen talan – vår tillgång till deras resonemang i den specifika situation i vilken Galaterbrevet uppkommer filtreras genom Paulus resonemang. Det betyder dock inte att Paulus resonemang därmed är slarvigt eller oinitierat. Det finns exempelvis ingenting i texten och i argumentationsstrukturen som gör att Paulus vederläggning av influenterna borde läsas som om han inte vill att de skall få reda på vad han skriver.³⁸ Om så vore fallet är till exempel Paulus välkända utbrott om att influenterna borde ”skära av sig alltihop” orimligt (Gal 5:12).

FÖRHÅLLET MELLAN BREVTEORI OCH RETORIK I GALATERBREVET

I den här delen av artikeln kommer jag utifrån den översikt över antik retorik och brevteori visa på problemen med Nanos tes om vad verbet *θαυμάζω* kan sägas innebära för förståelsen av Galaterbrevet.

---

³⁷ Nanos, *Irony*, 25–30.

³⁸ Jfr Nanos, *Irony*, 60.

Brevteoretiska avvägningar

Det finns likheter mellan Galaterbrevet och det ironiska brevet såsom det exemplifieras av antika brevteoretiker. Både Galaterbrevet och brevteoretikernas exempel börjar med uttryck för förundran. Precis som i de exemplifieringar som ger uttryck för konflikt eller tillrättavisning är Paulus ute efter att tillrättavisa mottagarna av Galaterbrevet. Det går alltså att förstå Galaterbrevet som ett ironiskt, tillrättavisande brev, frågan är bara vad det i så fall innebär. För att svara på frågan nämner jag här tre saker som jag menar är problematiska med att applicera den tunna brevt teori som finns tillgänglig på Galaterbrevet.

För det första är det problematiskt att tala om en ironisk *genre*, så som vi förstår begreppet idag, när vi talar om ironiska brev. Visserligen har jag visat ovan att det redan i antiken talas om ironiska brev, men dessa resonemang beskriver främst *stildrag* i inledningen till brev, som alldeles uppenbart används för att fånga mottagarens intresse. Det har alltså inte mycket med genre att göra; det brevteoretikerna primärt tycks beskriva är vad den sociala situationen kräver för språkdräkt. De är inte intresserade av dispositionen. För att låna retorikens begrepp relaterar man alltså främst till *elocutio* (språkdräkt), inte *dispositio*. Såväl i Galaterbrevet som i de olika antika exempeltexterna förstår vi av sammanhanget att det är *tillrättavisningen* eller *konfliktsökandet* som är huvudmotivet för texten som helhet. Man kan notera att mycket av vad de antika brevteoretikerna gjorde alltså var att definiera vilken social situation det handlade om, och föreslå inledningar som kunde vara lämpliga i respektive sammanhang.³⁹ Genren är fortfarande ett brev – ena halvan av en skriftlig kommunikation mellan två parter.

För det andra finns ingenting i brevt teorin som visar att fortsättningen efter en inledning skall läsas som att avsändaren inte fullt ut menar vad han säger. Exemplet ur den antika brevt teorin ovan, i den mån dessa korta avsnitt kan användas som referens, visar istället tydliga ironiseringar som direkt följs av tillrättavisningar i klartext. Något exempel är

---

³⁹ Malherbe, *Theorists*, 33–35.

så drypande av det som bäst förstås som sarkasm att det inte går att ta det som annat än en rejäl tillrättavisning – eller ett konfliktsökande, beroende på kontext – och det innebär alltså inte att avsändaren menar att det som följer därefter därmed skall förstås som mindre viktigt. I relation till Galaterbrevet kan alltså sägas att om man vill argumentera för att Paulus argumentation i det Nanos kallar den narrativa diskursen är mindre viktigt eller mindre gällande (de delar som skulle kallas *narratio* och *propositio* i ett klassiskt retoriskt perspektiv, Gal 1:12–2:15; 2:16–21) måste man göra det på andra grunder än de brevteoretiska.

För det tredje är det problematiskt att, om det nu är fråga om ironi, påstå att de brevteoretiska källorna visar att denna typ av ironi skulle mildra kritiken. Paulus anstränger sig knappast för att rädda mottagarna från att tappa ansiktet, tvärtom vad Nanos vill göra gällande, för varför skulle Paulus annars ointetgöra den förment mildrande effekten genom att lite senare använda sig av sådana uttryck som de som återfinns i Gal 1:8–9 och 3:1? I ljuset av exempeltexterna ovan är det som framträder här istället att likna vid en viss bitterhet, som beskrivs medföra att (det ironiska) brevet blir vasst och stridsberett. Uttrycken kan ses som ultimatum eller inlagor i konflikter via korrespondens.⁴⁰ Ironiska brev är alltså knappast ute efter att mildra någon kritik mot mottagaren, och Nanos tes är därför problematisk. Det finns inget i antik brevteori som tyder på att ironiska brev skulle innebära en mildare form av tillrättavisning, och Galaterbrevet bör därför inte heller ses som ett ironiskt brev skrivet på ett sätt som underlättade för mottagarna att tillgodogöra sig tillrättavisningen.

Sammanfattningsvis kan man alltså förstå Gal 1:6 som en inledning på ett ironiskt tillrättavisande brev utan att därmed se hela brevets innehåll som ironiskt. Snarare än en genrebestämning utgör ironin ett stildrag, och ur ett brevteoretiskt perspektiv är det inte rimligt att anta att resten av brevet var tänkt att läsas som mindre viktigt, eller att den fortsatta argumentationen skulle sättas inom parentes på grund av att

---

⁴⁰ Jfr t.ex. Malherbe, *Theorists*, 41.

genren är ironisk. Ironin i inledningen mildrar inte heller Paulus tydliga kritik av mottagarna.

Relevanta retoriska perspektiv på Galaterbrevet 1:6–10

Nanos betonar återkommande Galaterbrevet som *brev*, det vill säga att han läser det utifrån dess förhållande till brevkonventioner i antiken. Diskussionen om förhållandet mellan brevteori och retorik är dock inte ny, utan har funnits länge i den retoriska kritiken, och då särskilt i forskningen på Galaterbrevet.⁴¹ Här finns nämligen en återkommande tendens att försöka skilja på brevteori och retorik, där forskare genom att hänvisa till brevkonventioner i antiken diskuterat hur strukturella och temamässiga upplägg påverkar betydelsen av olika brev.⁴² Förståelsen av Galaterbrevets genre påverkar därmed hur brevets struktur skall förstås – men inte nödvändigtvis dess budskap. Faktum är att det i antiken även förekom brev av talkaraktär. En typ av retoriskt brev var också det så kallade *publicistiska*, eller *öppna* brevet, som kan definieras som ”uppenbart retoriska texter som ändå inte klart följer retoriska konventioner”.⁴³ Mika Hietanen visar till exempel hur Demosthenes ”kunde framlagt sin sak på ett informellt sätt enligt rådande epistolära ideal, men istället strukturerade [han] sina brev enligt retoriska konventioner”, och sammanfattar förhållandet mellan brevteori och retorik som att brevteori klagör brevets epistolära drag, inledning, *proemium* och så vidare, medan retoriken klagör kommunikationen på en generell nivå.⁴⁴

Blickar vi tillbaka på Nanos kan sägas att hans brevteori tillför vissa perspektiv till de utförliga retoriska analyser av Galaterbrevet som finns.

⁴¹ Nanos, *Irony*, 33; jfr Keener, *Galatians*, 37–43; DeSilva, *Galatians*, 71–74, 81–82.

⁴² Mika Hietanen, *Galaterbrevet i ljuset av en retorisk analys*, Religionsvetenskapliga skrifter 41 (Åbo: Åbo Akademis tryckeri, 1998), 68.

⁴³ Hietanen, *Galaterbrevet*, 71.

⁴⁴ Jfr Hietanen, *Galaterbrevet*, 68–72. Citaten hämtade från sida 71. Se även Longenecker, *Galatians*, cv–cvii.

Samtidigt är det enklaste sättet att läsa Galaterbrevets struktur fortfarande som ett exempel på ett *deliberativt retoriskt dokument*. Strukturen är tydlig – de delar som kan kallas epistolära är endast inledningen och delar av Gal 6:11–18.⁴⁵ Ben Witherington sätter fingret på hur argumentationen flyter i brevet:

There is a difference between the emotional *tone* of a document, and its argumentative substance. On closer inspection, all the arguments in Galatians are intending to convince the Galatians not to submit to circumcision and the Mosaic Law and instead to continue to walk in the freedom of the Spirit which Paul had taught them when he first delivered the Gospel to them. In other words Galatians is an example of deliberative rhetoric ...⁴⁶

Galaterbrevet är alltså ämnat att få galaterna att välja en viss väg, eller att vidta vissa åtgärder i en nära förestående framtid: ”[I]t argues on the basis of what will be the possible, expedient, useful, and honorable course for them to follow”.⁴⁷ Brevet är därmed inte i första hand varken ett försvar av Paulus och hans gärningar eller en ironisk tillrättavisning, utan en uppmaning till vad mottagarna skall göra i den situation som uppkommit.

Nanos är primärt intresserad av att etablera den historiska kontext Galaterbrevet relaterar till, inte minst i förhållandet till influenterna, som är Paulus motståndare i brevet.⁴⁸ För Nanos blir en retorisk analys därmed av sekundärt intresse, eftersom han menar att de retoriska perspektiven är beroende av den historiska situationen.⁴⁹ Men även om Nanos har rätt i att den historiska kontexten är viktig, är uppdelningen inte nödvändig – det är fullt möjligt och meningsfullt att analysera Galaterbrevet ur ett retoriskt perspektiv utan att man har en full förståelse av den historiska kontexten.⁵⁰ Trots allt är Galaterbrevet den

⁴⁵ Jfr Witherington, *Grace*, 26.

⁴⁶ Witherington, *Grace*, 27 (kursivering original).

⁴⁷ Witherington, *Grace*, 27.

⁴⁸ Jfr Nanos, *Irony*, 319.

⁴⁹ Nanos, *Irony*, 327–329

⁵⁰ Så Keener, *Galatians*, 39.

enda direkta källan som finns gällande konflikten i de galatiska församlingarna, och brevet är dessutom en text som flera forskare genomfört retoriska analyser av och funnit argumentationsstrukturer där Gal 1:6 varit viktig. Återkommande har alltså Gal 1:6 klassats som inledningen till ett retoriskt *exordium*, och i dessa läsningar har den retoriska strukturen på inledningen inte på något sätt gjort fortsättningen mindre viktig.⁵¹

IRONIN OCH RETORIKEN: ETT FÖRSLAG PÅ TOLKNING

Att förstå Paulus ordval i inledningen (*proemium* och *exordium*) som helt avgörande för förståelsen av resten av brevet är alltså inte nödvändigt, även om man förstår Galaterbrevet som ett ironiskt brev. Exempelvis kan man, *samtidigt* som man ser att Galaterbrevet är ett ironiskt, tillrättavisande brev, förstå Gal 1:6–11 som ett *exordium* i en deliberativ retorisk brevtex designad för att få åhörarna att byta åsikt. Det finns utrymme i den sammanlänkade klassiska retoriken och brevt teorin för en sådan förståelse, och med båda perspektiven tagna i beaktande pressas inte en relativt kortfattad klassisk brevt teori för långt. Istället kan retoriken, med dess *dispositio*-ideal – som var en hjälp i författandet av ett brev som var ena halvan av en dialog och därför behövde vara glasklart med avseende på betydelse – utgöra en god tolkningsnyckel för Paulus fortsatta argumentation efter Gal 1:6–11.

Det finns sammanfattningsvis en del som talar för att Paulus är ironisk i början av Galaterbrevet. Det finns däremot inget som talar för att det påverkar resten av brevet. Istället blir tolkningen av Galaterbrevet klarare om man förstår dess disposition ur ett *retoriskt* perspektiv, som ett deliberativt retoriskt dokument. Det motsäger inte att Paulus är ironisk i början, eller att Galaterbrevet som just brev kan ha en brevt eo-

---

⁵¹ Så Hans Dieter Betz, *Galatians* (Philadelphia: Fortress Press, 1979), 24; Richard Longenecker, *Galatians* (Grand Rapids: Zondervan, 1990), 12–13; Witherington, *Grace*, 34–35.

retiskt orienterad inledning, utan innebär alltså att man kan och bör förstå Gal 1:6–11 som ett *exordium* till en deliberativ text och som ett *proemium* i ett tillrättavisande, ironiskt brev. I tolkningen av inledningen har båda perspektiven något att tillföra, och det är bara när man pressar det ironiska perspektivet längre än så som det inte längre fungerar. Så visst är Paulus ironiskt förundrad, men ytterst spelar det faktiskt inte så stor roll.